

Multikulturalizm kontekstində dil haqları

Tahirə Məmmədzaadə,

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin əməkdaşı

Qloballaşan dünyanın ən böyük əhəmiyyətlərindən biri mədəniyyətlərarası ünsiyyətin sağlam bir şəkildə qurulmasıdır.

Keçmişdən bu günümüzdək ünsiyyət həmişə həyatımızın bir parçası olmuş, digər xalqların mədəniyyətlərindən xəbərdar olmaq, mədəniyyətlərarası ünsiyyət yaratmaq hər zaman mühüm rol oynamışdır. Ancaq söhbət fərqli dillərdə danışan insanların, fərqli mədəniyyətlərə sahib olan xalqların ünsiyyət qurmasına gəldikdə, bu zaman ünsiyyət yaratma prosesində bəzi çətinliklər ortaya çıxır. Dilimizdə işlətdiyimiz "Tarixi-Nadiri yarıya kimi oxumuşam, amma sənənin nə danışdığını başa düşmürəm" kimi ifadələr bəzən doğma dilin içərisində belə, ünsiyyət yaratmada bəzi çətinliklərin yarandığını göstərir. Bu günümüzdə ünsiyyətin yaranmasında mədəni məhdudiyyətlərin yox olması ilə bərabər, bir çox fərqli mədəniyyətdən olan insanların və ya azsaylı xalqların ünsiyyətinin yaradılmasının sadə və rahat bir şəkildə olmasının vacibliyi gedərək artmaqdadır. Bu kontekstdə Ümumdünya Dil Haqları Bəyannaməsi ideyası ilk dəfə 1984-cü ildə Beynəlxalq Müasir Dil Müəllimləri Federasiyasında (FIPLV) bəyan edilmişdir. Bu ideya bəzi əsas dil hüquqlarını və təhsil təsirlərini formalaşdıran Braziliya Dilçilik Dərnəyinin keçmiş prezidenti, professor Fransişku Qomeş de Matus tərəfindən irəli sürülmüşdür.

V.Belinskinin ifadəsi ilə desək, dili xalq yaradır, filoloqlar kəşf edir və sistemləşdirir, yazıçılar isə onun üzərində söz sənəti yaradırlar. Xalqla onun həyatıyla yaxınlıq - sənətin qanunudur, torpağı, suyu, havasıdır. 1950-ci ildə "Müasir Amerika romanının inkişafına verdiyi özünəməxsus yaradıcı töhfələrə görə" Nobel mükafatına layiq görülmüş Uilyam Folkner belə bir sual verir: "Hesab edirsinizmi ki, amerika dili öz inkişafında getdikcə ingilis dilindən daha çox uzaqlaşır?" Uilyam Folkner bu suala belə cavab verir: "Heç şübhəsiz, onun neçə nəsilədən, yaxud neçə əsrdən sonra tamamilə başqa bir dilə çevriləcəyini demək çətindi, amma əgər dil inkişaf etmirsə, o, məhvə məhkumdur. Dil haqları milliyyətçiliyin önəmli bir parçasıdır. Dilin inkişaf etməsi üçün isə insanların yaşadıkları ölkədə öz dillərində sərbəst danışmaq azadlıqlarının olması vacibdir.

1996-cı ildə Beynəlxalq PEN Klubu və bir sıra qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən dil hüquqları, xüsusilə nəslə kəsilməkdə olan dillərin hüquqlarını dəstəkləyən bir sənəd, bəyannamə 6-9 iyun 1996-cı il tarixlərində Barselonada keçirilən Dünya Dil Hüquqları Konfransının yekununda qəbul edilmişdir. Mədəni müxtəliflik meydana çıxdıqca və çoxmədəniyyətlik tələbləri yüksək səslə dilə gətirilməyə başladığıca, fərqli dinlərdən olan insanların bir arada yaşaya bilməsi mövzusu qabardılmağa başlamışdır. Fərqli dinləri olduğu kimi fərqli dillərə sahib olan etnik qrupların yaşadıkları ölkədə öz ana dillərində kitab və jurnallar əldə edə bilməsi, eləcə də dövlətin bəzi ictimai məsələlərdə onlara dəstək ola bilməsi, təhsili öz ana dillərində ala bilmələri üçün mövcud şəraitin yaradılması məsələləri ortaya çıxır. Multikulturalizmin termin kimi sərhədlərini təyin edən iki əsas anlayış dil və dindir. Dil, sosial mədəniyyətləri bir-birindən ayıran və fərqi qoruyan ən vacib amildir. Dünyada olan ölü dillər barədə düşünərkən dövrümüzdə qədər mövcud olan saysız-hesabsız hadisələri xatırlamalı oluruq. Bəzi ölkələrdə yaşayan etnik qruplar və ya fərqli xalqların nümayəndələri nəinki öz ana dilində təhsil ala bilmir, hətta yaşadıkları ölkənin dilini öyrənmədən onlara vətəndaşlıq verilmir. Tarixə nəzər salsaq görürük ki, elə xalqlar olub ki, dilləri də özləri də nüfuzlu olub, lakin indi tarix səhnəsindən yoxa çıxıblar. Məsələn şumer, akkad, xurrit elam dilləri kimi. Həmçinin, tarixdə Hun imperiyası deyərək böyük imperiya da olub, lakin indi hun dili deyərək bir dil yoxdur. Dil haqlarının qorunması təkcə dilin qorunması demək deyil, həmçinin, böyük bir insan kütləsinin hüquqlarının qorunması, müdafiə olunması deməkdir.

Bildiyimiz kimi, 21 fevral bütün dünyada ana dili kimi qeyd olunur. Dil hər bir millətin maddi və mənəvi irsini qoruyan və inkişaf etdirən ən mühüm və ən güclü vasitədir. Hər bir insan öz ana dilini yaxşı bilməli və onu qorumalıdır. Ana dili insanın mənəvi aləminin zənginləşməsində, dünyagörüşünün genişlənməsində, mükəmməl təhsil almasında, öz soydaşları ilə ünsiyyət qurmasında mühüm rol oynayır. Milli azlıqların müdafiəsinin təmin edilməsində ən zəruri prinsiplərdən olan milli mənsubiyyət və dil hüququ Azərbaycan Konstitusiyasında birmənalı şəkildə təsbit edilmişdir. 2009-cu il əhalinin siyahıya alınmasına görə, Azərbaycan Respublikasında əhalinin 8,4 %-ni milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların nümayəndələri təşkil edir. Azərbaycanın orta ümumtəhsil məktəblərində tədris 3 dildə - Azərbaycan, rus və gürcü dillərində aparılır. Milli azlıqların sıx yaşadıkları rayonların orta məktəblərində (ibtidai siniflərdə) ana dili dərslərinin tədrisi (avar, kürd, ləzgi, talış, saxur, tat, udi, xınalıq, ivrit dillərində) təşkil olunmuş, milli dillərdə dərslilər və proqramlar tərtib edilmişdir. Həmçinin, dövlət vəsaiti hesabına rus, avar, talış, kürd, ləzgi, saxur, tat, udi, xınalıq və s. dillərdə əlifbalar, tədris proqramları və digər dərslilər, məktəbli lüğətləri çap olunur və bu iş mütəmadi olaraq davam etdirilir.

Bu gün Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların nümayəndələri öz ana dillərində sərbəst danışirlər. 2003-cü ildən Bakıda ivriti, yəhudi tarixi və mədəniyyətini tədris edən özəl yəhudi orta məktəbi açılmış, Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində ivrit dilinin tədrisi təşkil edilmişdir. Bir çox ali və orta məktəblərdə ana dillərinin işlənilməsi təmin olunur, adət-ənənələrə hörmətlə yanaşılır. Onu da qeyd edək ki, Təhsil Nazirliyi Azərbaycanda yaşayan milli azlıqları hər il dərs vəsaitləri ilə təmin edir. Ehtiyac yarandıqca, onlar yeni dərslikləri hazırlayır, nazirlik isə çap etdirir. Nazirlikdən bildirişlər ki, əvvəlki illərdə talış, ləzgi, saxur, avar, ötən il isə udinlər üçün yeni dərsliklər çap etdirilib. Yeri gəlmişkən, Azərbaycanda milli azlıqlara münasibət və qayğı beynəlxalq təşkilatlarda da yüksək qiymətləndirilib. Məsələn, ATƏT-in Vyanada yerləşən katibliyində ATƏT məkanında milli azlıqların təhsil problemlərinə həsr olunmuş konfransda Azərbaycan nümayəndə heyəti milli azlıqların təhsil məsələləri ilə bağlı Azərbaycan hökumətinin hesabatını təqdim edib. Qeyd edilib ki, çoxmillətli ölkə olan Azərbaycanda azsaylı xalqların hüquqları yüksək səviyyədə qorunur və onların nümayəndələri üçün geniş təhsil imkanları mövcuddur. Ölkəmizdə 380-dən artıq dini icmanın mövcud olması və onlara eyni münasibətin göstərilməsi yanaşı, az saylı xalqların bir-birinin dilinə göstərmiş olduqları anlayış və hörmət yalnız tolerant mühiti olan bir ölkədə mümkündür. Milli azlıqların müdafiəsinin təmin edilməsində ən zəruri prinsiplərdən olan milli mənsubiyyət və dil hüququ Konstitusiyanın 45-ci - "Ana dilindən istifadə hüququ" maddəsində deyilir: "Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz". Ümumi birgəyaşayış qaydalarına əməl olunma bu xalqları bir-birinə hər nə qədər yaxınlaşdırsa da, onlar öz etnoqrafik xüsusiyyətlərini, ən əsası isə dillərini qoruyub saxlamağı bacarıblar.

Dil hər bir xalqın milli kimliyini əks etdirən əsas göstəricisidir və dilsiz millətin varlığı olmadığı kimi, o xalqın dövləti və dövlətçiliyində şübhə altındadır. Dünyanın özü dəyişdikcə dünya dillərinin nüfuzu da dəyişir. Bu baxımdan hər il bütün dünya dövlətləri tərəfindən qeyd olunan Beynəlxalq Ana Dili Günü həm dünyanın aparıcı dillərini, həm də kiçik etnik qruplara məxsus dillərin inkişafını stimullaşdıran amil kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu gün eyni zamanda bizə onu xatırladır ki, müasir dünya nə qədər qloballaşsa da, beynəlxalq dillərin nüfuz dairəsi nə qədər artsa da, sosial bazası kiçik olan etnik qruplarının dilləri də, qorunmalı yaşamalılı və inkişaf etməlidir.

Müasir dünyanın iqtisadi-siyasi mənzərəsi bunu deməyə əsas verir ki, hansı dövlətin iqtisadiyyatı siyasəti sosial həyatı güclüdirsə, həmin ölkənin dövlət dili də güclü olur. Bu tendensiyadan çıxış edərək qeyd etmək olar ki, artıq bu gün beynəlxalq aləmdə rəqabət tək cə siyasət, iqtisadiyat üzərində deyil, həm də dil üzərində qurulur. Bu cəhətdən Azərbaycan dili öz gücünü, enerjisini, potensialını ortaya qoyaraq, dünyanın nüfuzlu beynəlxalq dilləri ilə rəqabətə girə bilər. Bu gün Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, dünyanın ən mötəbər tribunallarından eşidilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan dil siyasəti ilə bağlıdır. Ulu öndərin "Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm" müdrik kəlamı ana dilimizə olan məhəbbət və hər bir soydaşımız üçün örnəkdir.

Qeyd edilməsi mühümdür ki, məmləkətimizin etnik mənzərəsi göyqurşağı kimi rəngarəngdir və burada kimsə digərinin haqqını heç zaman pozmayıb. Biri digərinin milli mədəniyyətini, adət-ənənəsini, dilini və dinini qoruyub saxlamağa mane olmayıb. Onlar bir ailədirlər: azərbaycanlı. Elə dünyaya da məhz azərbaycançılıq məfkurəsindən baxırlar.